Dr. R. A. H. van der Meer R. A.

Enige beschouwingen omtrent prognoses in het jaarverslag en de certificeerbaarheid daarvan

Samenvatting van het proefschrift waarop de auteur op 24 september 1981 aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam promoveerde tot doctor in de economische wetenschappen. Promotor was prof. drs. F. D. Zandstra R.A., co-referent was prof. H. J. de Heer R.A. De Nederlandse handelseditie van dit proefschrift verscheen in september 1981 bij H. E. Stenfert Kroese B.V., Leiden. ISBN 90 207 1066 4.

1. Inleiding

Sedert een aantal jaren wordt met name in de Angelsaksische accountancy literatuur intensief aandacht geschonken aan het vraagstuk in hoeverre het zinvol is toekomstgerichte informatie op te nemen in de externe verslaggeving van ondernemingen. Dit publikatievraagstuk kan worden aangeduid als het prognosevraagstuk. In samenhang daarmee rijst de vraag wat een accountantsoordeel omtrent toekomstgerichte informatie voor het maatschappelijk verkeer kan betekenen en of het, vaktechnisch gezien, wel mogelijk is om tot een accountantsoordeel dienaangaande te komen. Dit vraagstuk kan worden aangeduid als het prognosecertificeerbaarheidsvraagstuk. Genoemde vraagstukken, geplaatst in een Nederlandse context, vormen de probleemstelling voor het proefschrift.

2. Het prognosevraagstuk; wensen en grenzen

Geconstateerd kan worden dat de literatuur over toekomstgerichte informatie, met name forecasting of wel prognosticeren, zeer omvangrijk en vrijwel geheel Angelsaksisch georiënteerd is. Als uitgangspunt voor het proefschrift zijn in eerste instantie studies gekozen op het gebied van Business en Sales Forecasting en dan in het bijzonder die aspecten welke van invloed zijn op de externe financiële verslaggeving van ondernemingen. Zelfs bij deze toch wel beperkte invalshoek is de hoeveelheid publicaties over het prognosevraagstuk tamelijk omvangrijk.
Het eerste hoofdstuk geeft aandacht aan een aantal algemene aspecten van de probleemstelling. Zo wordt er onder meer ingegaan op prognoses in relatie met het jaarverslag en de wens om hierin steeds meer toekomstgerichte informatie op te nemen. Voorts wordt er aandacht besteed aan dat

wat men zou kunnen aanduiden als de grenzen van het prognosevraagstuk, namelijk de projectiemethoden en de betrouwbaarheid van prognoses. Om aansluiting met de praktijk te houden wordt ter adstructie van de verschillende aspecten van deze grenzen zoveel mogelijk uitgegaan van de resultaten van empirische studies dienaangaande.
Met betrekking tot projectiemethoden kan men in de praktijk een grote verscheidenheid aan technieken onderkennen. Twee ingrediënten echter, te weten 'judgment' en statistisch cijfermateriaal, blijken veelal het uitgangspunt te zijn waarop de meeste indelingen in projectiemethoden zijn gebaseerd. Met dit als uitgangspunt kan men twee basisgroepen onderscheiden, te weten kwalitatieve (customer expectation, sales force composite, jury of executive opinion) en kwantitatieve methoden (tijdreeksmethoden: moving average, exponential smoothing, adaptive filtering, Box-Jenkins, decompositie methoden, causale methoden: regressie-analyse, econometrische modellen).
De veelheid van methoden roept natuurlijk de vraag op welke methode in een bepaalde situatie moet worden gehanteerd. Het blijkt dat deze vraag niet zonder meer eenduidig is te beantwoorden. Wel worden er in de literatuur een aantal criteria genoemd zoals projectiekosten, mate van inzicht in onzekerheid, scenario-mogelijkheden en mate van leereffect. Het belangrijkste criterium is echter de mate van betrouwbaarheid. Met het oog hierop wordt er een schema voorgesteld, waaruit men kan afleiden dat kwalitatieve methoden de voorkeur genieten in situaties van relatief weinig gekwantificeerde historische gegevens en relatief weinig grote veranderingen, terwijl causale methoden te prefereren zijn wanneer lange termijn projecties gewenst zijn.
Met betrekking tot het begrip betrouwbaarheid kan een onderscheid gemaakt worden tussen ex post en ex ante betrouwbaarheid. De eerste kan men zien als de gerealiseerde betrouwbaarheid en kan onder meer gemeten worden met de index of determination en met Theil's maatstaf U. De ex ante betrouwbaarheid kan niet zonder meer gekwantificeerd worden omdat de realisatie nog niet heeft plaatsgevonden. Men kan hiervan echter wel een indicatie geven door middel van de mate van nauwkeurigheid van de uitspraak.
De veronderstelling lijkt gerechtvaardigd dat er een omgekeerd verband bestaat tussen de mate van betrouwbaarheid en die van nauwkeurigheid. Naast de indeling ex post versus ex ante is nog een andere indeling van belang te weten verticale versus horizontale betrouwbaarheid. Onder verticale betrouwbaarheid wordt verstaan de mate van gevoeligheid die een afwijking in de omzetprognoses kan hebben op de resultatenprognose. Een maatstaf om deze gevoeligheid te meten is de zogenaamde PA-multiplier. Uit empirisch onderzoek blijkt deze multiplier te schommelen tussen een factor 5 tot 10. Onder horizontale betrouwbaarheid daarentegen wordt verstaan de betrouwbaarheid van een prognose-onderwerp in de tijd gezien. Meting hiervan geschiedt met dezelfde instrumenten als die welke gebruikt worden voor het meten van de ex post betrouwbaarheid.
Het blijkt dat empirisch onderzoek zich voor het merendeel op de analyse van de horizontale betrouwbaarheid heeft gericht. Bij nadere beschouwing

van empirische onderzoeken dienaangaande kan men twee groepen onderscheiden te weten een groep onderzoeken waarin prognoses opgesteld door management worden geanalyseerd en een groep waarin dit wordt gedaan voor prognoses opgesteld door financiële analisten. De resultaten van beide genoemde groepen studies laten een nogal divers beeld zien. Bij vergelijking echter van de betrouwbaarheid tussen genoemde groepen bleek wel, dat de betrouwbaarheid van prognoses opgesteld door management enigszins hoger was (hoewel niet significant) dan die opgesteld door financiële analisten. Een en ander zou de maatschappelijke wens om prognoses in het jaarverslag op te nemen, kunnen ondersteunen.

3. Prognosepublikatievoorschriften en de betekenis van resultatenprognoses in Nederlandse jaarverslagen

In de twee volgende hoofdstukken van het proefschrift wordt nader ingegaan op de resultaten van een inventarisatie van voorschriften en aanbevelingen van verschillende wetgevende en/of professionele organisaties in de Verenigde Staten, Canada, het Verenigd Koninkrijk en in een aantal andere landen, alsmede op de resultaten van een jaarverslagenonderzoek dat 80 Nederlandse ondernemingen over een periode van meer dan 10 jaar omvatte.
Wat de prognosepublikatievoorschriften betreft: De wetgevende en/of professionele organisaties in diverse landen zijn tamelijk terughoudend geweest ten aanzien van het opstellen van voorschriften voor publikatie van prognoses. In de Verenigde Staten besloot de Securities and Exchange Commission (SEC) in het begin van de jaren zeventig tot een kritische herbezinning van haar historische standpunt om geen toekomstgerichte informatie in de externe financiële verslaggeving van ondernemingen toe te staan. Hoewel in het Verenigd Koninkrijk (gevolgd door Australië en Zuid-Afrika) in het midden van de jaren zestig reeds door beursautoriteiten en accountantsorganisaties publikatievoorschriften voor toekomstgerichte informatie met name voor de ad hoc verslaggeving (prospectussen) waren ontwikkeld, was de herbezinning van de SEC vanwege haar autoriteit op de Amerikaanse verslaggeving van eminent belang. In tegenstelling tot de Britse voorschriften ontwikkelde de SEC voorschriften met betrekking tot toekomstgerichte informatie die tevens de periodieke verslaggeving beoogde te omvatten. De SEC-voorschriften werden al snel gecompleteerd met voorschriften/aanbevelingen van het Amerikaanse accountantsinstituut, welke op hun beurt weer navolging vonden in Canada.
In Europa is op EG-niveau in de vorm van Art. 46 lid 2 (b) in de 4de Richtlijn eveneens aandacht geschonken aan het prognosevraagstuk. Het is de bedoeling dat elke lidstaat dit voorschift in z'n nationale wetgeving opneemt. Voor Nederland zal dit waarschijnlijk geschieden in een enigszins uitgebreide vorm zoals weergegeven in art. 391 lid 2 van het wetsontwerp inzake aanpassing van de wetgeving aan de 4de Richtlijn. Een en ander zal betekenen, mede geïnitieerd door de ontwikkelingen in Noord-Amerika, dat zowel de hoeveelheid toekomstgerichte informatie als het aantal on-

dernemingen dat deze informatie in het jaarverslag opneemt nog zal toenemen.
Het is met name vanuit bovengenoemd oogpunt, dat een jaarverslagenonderzoek is verricht. Het onderzoek, omvattende de periode 1966 - 1976, toont dat bij een niet onbelangrijk aantal Nederlandse ondernemingen in de jaren zestig en zeventig toekomstgerichte informatie in de vorm van resultatenprognoses met name in het jaarverslag worden opgenomen. Alhoewel deze prognoses zelden gekwantificeerd zijn blijken ze toch - ondanks het gebruik van ogenschijnlijk vage en globale termen - veelal een dusdanige structuur te hebben dat de boodschap duidelijk is. Bovendien blijken ze in meer dan 80% van de gevallen uit te komen en kunnen in bijna 50% van de gevallen samengevat worden in een 13-tal standaard presentatiestructuren. Merkwaardig is echter, dat de veronderstelling gerechtvaardigd is, dat juist de vage en globale termen in die presentatiestructuren voor de Nederlandse wetgever aanleiding waren om in vergelijking met de 4de Richtlijn tot verdergaande voorschriften te komen. De praktijk laat zien dat dit dus eigenlijk niet nodig was. Wellicht zou men dan kunnen stellen, dat de wetgever misschien een codificatie beoogde voor een reeds bestaande praktijk. Maar dan is de keuze voor rentabiliteitsprognoses enigszins onduidelijk, want het onderzoek laat zien dat deze slechts zelden in de praktijk worden gehanteerd.

4. Het prognosecertificeerbaarheidsvraagstuk; betekenis en inhoud

Uit het jaarverslagenonderzoek bleek ook dat aan toekomstgerichte uitspraken een onderscheidende prognose-betekenis toegekend kan worden, maar betekent dat dan eveneens dat die uitspraken begeleid dienen te worden door een bepaald deskundigheidsoordeel in de vorm van een accountantsverklaring? Het antwoord is voorshands neen. Wellicht noodzakelijk zal het pas worden als men nog een stap verder gaat en wel als men de huidige prognoseverslaggevingspraktijk zou gaan zien als een bepaalde fase in een ontwikkeling die uiteindelijk zal leiden tot een situatie, waarin verantwoording van het ondernemingsbeleid geschiedt door de realisatie hiervan, i.c. de gerealiseerde jaarrekening, te vergelijken met wat men van plan was en/of verwachtte i.c. de geprojecteerde jaarrekening. Een en ander wordt dan nader gecompleteerd met een geprojecteerde jaarrekening voor de volgende verslagperiode(n). In zo'n situatie geldt het prognosecertificeerbaarheidsvraagstuk a fortiori. Deze situatie zal waarschijnlijk bereikt worden langs de weg van de geleidelijke vermaatschappelijking van de onderneming. In dit proces zal namelijk in toenemende mate meer het accent komen te liggen op volgtijdelijke en gelijktijdelijke vergelijkingsmogelijkheden dan op de absoluutheid van de informatie zelve. Het gaat erom hoe de betreffende onderneming met de toekomst bezig is (assessment of the future). Van deze 'assessment' wordt dan rekenschap gegeven en wel in de vorm van een geprojecteerde jaarrekening.
In hoofdstuk 4 van het proefschrift wordt vanuit deze invalshoek verslag gedaan van de voor- en nadelen van een prognose-audit, de vraag of de

accountant de enige is die zich kan kwalificeren voor de uitvoering van de prognose-audit en of het maatschappelijk verkeer wel behoefte heeft aan prognose-audits. Als doelstelling van een prognose-audit kan men drie alternatieven onderscheiden. Ten eerste de accountant spreekt een oordeel uit omtrent de betrouwbaarheid van de prognose. Dit wordt voor de praktijk niet realiseerbaar geacht, omdat de accountant dan als het ware op de stoel van de ondernemer gaat zitten. Ten tweede de accountant spreekt een oordeel uit omtrent de veronderstellingen, de wijze van totstandkoming en de presentatie van de prognose. Dit is recentelijk voorgesteld door het Amerikaanse accountantsinstituut, derhalve het Amerikaanse alternatief. Ten derde de accountant beperkt zich tot een oordeel omtrent de wijze van totstandkoming en de presentatie van prognoses. Dit is de benadering die de Britse accountant al een aantal jaren in de praktijk volgt, met andere woorden het Britse alternatief.
Wat betreft de mogelijke accountantswerkzaamheden is de inhoud van de prognose-audit nader uitgewerkt, enerzijds naar het maatschappelijk verkeer met als vraagstelling: prognose-auditor, vertrouwensman van het maatschappelijk verkeer? Anderzijds naar het accountantsberoep met een beschouwing van de mogelijke grondslagen van een prognose-audit. In dit kader wordt onder meer aandacht besteed aan het collisievraagstuk. Door het samengaan van de traditionele attestfunctie met de prognose-attestfunctie blijkt dat er tal van nieuwe collisie-situaties kunnen ontstaan die in sommige gevallen van dien aard zijn dat door het beroep maatregelen (bijvoorbeeld roulering) dienen te worden genomen.
Hoe het ook zij, mede door de maatschappelijke ontwikkelingen zou het wel eens kunnen dat het prognosecertificeerbaarheidsvraagstuk aan actualiteit gaat winnen, waardoor de Nederlandse accountant eerder dan menigeen zal denken voor de vraag komt te staan welke prognose-audit doelstelling te kiezen: het Britse of het Amerikaanse alternatief? In Canada is recentelijk gekozen voor een tussenpositie, die echter in de richting gaat van het Britse alternatief. In het proefschrift daarentegen wordt geopteerd voor een doelstelling die meer gaat in de richting van het Amerikaanse alternatief. In hoeverre een en ander gerealiseerd zal worden vereist echter een blik in de toekomst.

5. Nabeschouwing; prognose van de prognose

In het laatste hoofdstuk van het proefschrift worden er twee toekomstbeelden ofwel scenario's ontwikkeld, te weten een synchronistisch scenario (SYN-scenario) waarin verondersteld wordt dat naarmate meer en betere projectiemethoden worden ontwikkeld ondernemingen min of meer synchroon hieraan in toenemende mate prognoses in de verslaggeving zullen opnemen zonder dat de verantwoording hieraan gekoppeld is. In dit scenario is derhalve geen sprake van een prognose-audit. In het tweede scenario is er daarentegen wel sprake van een prognose-audit. In dit scenario wordt een stap verder gegaan en vindt er een aanpassing plaats in de accountantsfunctie namelijk van 'controleur' van grotendeels gegevens uit het verleden naar controleur van gegevens die mede de toekomstige ont-

wikkeling van de onderneming omvatten. Een en ander naar analogie uit het verleden toen de accountant zijn registratiefunctie verruilde voor de controlefunctie. Het is met name in dit zogenaamde diachronistische scenario (DIA-scenario), waarin het prognosecertificeerbaarheidsvraagstuk geldt. In dit scenario doen zich echter de nodige gevaren voor. Een niet denkbeeldig gevaar is dat er in dit scenario een ander soort ondernemingsgebeuren gaat ontstaan en wel een waarin veel minder ruimte is voor 'ondernemingsprivacy' waardoor de werking van het concurrentiemechanisme wel eens een heel andere dimensie kan krijgen. Hoe dit alles in de praktijk zal uitwerken weet natuurlijk niemand, maar dat het hier gaat om een van de voornaamste aspecten van het ondernemingsgewijze produktiesysteem is evident. Het prognosevraagstuk en bijgevolg het prognosecertificeerbaarheidsvraagstuk zijn daarom politieke vraagstukken. Het proefschrift eindigt met de conclusie dat het accountantsantwoord daarom voorlopig het best weerspiegeld kan worden met een SYNDIA-scenario.